

DEJINY MEDU

Včely a človeka spája história dlhá milióny rokov. Podobne ako človek, aj prapôvodné včely pochádzali z Afriky, odkiaľ sa rozšírili na iné kontinenty. Med je jednou z najstarších zložiek ľudskej potravy – naši prapredkovia si pochutnávali na mede, vybranom z hniezd divých včiel dávno predtým, ako sa naučili zasiať prvé obilné zrno.

Minca z Efezu zobrazujúca včelu, jeden zo symbolov efezskej Artemis, z 3. stor. pred n.l.

>

Rytina zobrazujúca stredovekého včelára, približne z r. 1570.

Med a včely v histórii

Záujem človeka o včely, presnejšie o včelie produkty, začal dávno pred vznikom poľnohospodárstva. Včela žila v Európe odpradáвна, čo dokazujú aj skameneliny z tretohôr nájdené v baltskom jantári. Najstaršie doklady o odobraní medu včelám poznáme zo skalných kresieb z obdobia pred rozšírením poľnohospodárskych civilizácií – známa je napríklad skalná kresba v Pavúčej jaskyni (La Araña) na východe Španielska, stará najmenej osemtisíc rokov – či z reliéfov skalných obydlí v tureckej Anatólii. Pracovitosť včiel, tajomnosť života včelstiev a obľúbenosť medu a vosku im zabezpečili pevné miesto v slovesnom i materiálnom umení takmer všetkých národov, kultúrnych a náboženských spoločností sveta. Prvé doklady o chove včiel pochádzajú z Egypta, kde boli chované v hlinených úľoch už štyritisíc rokov pred n. l.

Reliéf z Pabasovej hrobky v Údolí kráľov pochádza z obdobia 26. dynastie (7 stor. p.n.l.) a zobrazuje včelára klaňajúceho sa úľom s vyletujúcimi včelami. Patrí k najstarším zachovaným záznamom o včelárstve. Úle valcovitého tvaru vyrábali egyptskí včelári z hliny a ukladali ich v radoch na seba. Takto vytvorená včelnica mohla obsahovať až päťsto úľov. Vonkajšie úle boli prázdne a slúžili ako izolačná vrstva proti teplu. Centrom včelárenia bol Dolný Egypt. Papyrus z 3. stor. pred n. l., nájdený v roku 1914 potvrdil, že Egyptania v októbri sťahovali úle po Níle smerom na sever, čím si predĺžili sezónu zberu nektáru. Vo februári dorazili do oblasti dnešnej Káhiry, kde získaný med predali.

Med a včely v mytológii starovekých národov

Včela medonosná je pôvodným živočíšnym druhom v Európe, Ázii a Afrike, do oboch Amerík a Austrálie ju priviezli až európski prisťahovalci predovšetkým v 18. storočí.

Päťtisíc rokov pred našim letopočtom sa Sumeri a Semiti usadili v nížine obmývanej riekami Eufrat a Tigris, aby založili Mezopotámsku ríšu, na troskách ktorej neskôr povstala Babylónia. Sumeri vynašli prvé známe písmo a už v prvej dochovanej ľúbostnej piesni na svete vyznáva sumerský kráľ Šu-Sín city k svojej snúbenici cez symboliku sladkosti medu.

V starovekom Egypte spotrebúvali kňazi veľké množstvá medu pri svojich ceremóniách, na konzerváciu tiel a na kŕmenie posvätných zvierat. Stará egyptská legenda hovorí, že včely sú oživené slzy boha slnka Ra, ktoré spájajú božstvo s kráľovským domom. O dôležitosti včely svedčí aj fakt, že jej hieroglyf bol symbolom kráľovského domu v Dolnom Egypte. Med sa tiež používal na balzamovanie mŕtvych.

Dioscoridova kniha *De Materia Medica* z 1. storočia obsahuje viacero receptov na prípravu liečiv z medu. Na obrázku je strana s takýmto receptom v arabskom preklade zo začiatku 13. storočia.

Rigvéda, najstaršia zo svätých kníh Indie, zostavená medzi rokmi 1700 až 1100 pred n. l., obsahuje množstvo odkazov na med a včely. V Atharvavéde možno nájsť modlitbu za dostatok medu, ktorá má zabezpečiť dar rečníctva a dodať slovám patričnú váhu. Táto symbolika sa preniesla aj do tradícií ostatných indoeurópskych národov – spomeňme aspoň legendu o svätom Ambrózovi, ktorému stretnutie so včelami tiež prinieslo dar slova. V hinduizme je med považovaný za jeden z piatich elixírov nesmrteľnosti.

V mytológii starých Grékov bol med pokrmom bohov – sám Zeus, najvyšší v božskej hierarchii, bol ako dieťa odchovaný sestrami – nymfami na mede a mlieku. Neskôr použil toxický med z rododendronu ako zbraň proti

svojmu otcovi Kronovi, ktorý z obavy, aby ho vlastné deti jedného dňa nezabavili vlády, všetky zhltol. Najmladší Zeus hrozbe unikol a keď dospel, z pomsty ponúkol otcovi rododendronový med, ktorý nutká na vracanie. Keď Kronos vyvrátil všetkých Diovyých súrodencov, spoločne sa dali do boja proti otcovi. Medom sa živili aj boh vína a veselosti Dionýzos, boh obchodu Hermes a množstvo polobohov. Veľa odkazov na blahodarné účinky medu nachádzame v Homérovej Iliade a Odysei. Za zakladateľa včelárstva bol pokladaný Aristaios, syn boha Apolóna a nymfy Kyréné. V rímskej mytológii úlohu ochrancu včiel a včelárov prebrala bohyňa Mellona.

Med a včely v svetových náboženstvách

Prorok Mohamed, ktorý sa pri púti z Mekky do Mediny živil „jačmenným chlebom, mliekom a medom“, svojho času vyhlásil: „Med je liekom na všetky nemoci a Korán liekom na všetky choroby mysle, preto vám odporúčam obe liečivá, Korán aj med.“ Prorok dokonca hrozí ľuďom pohrdajúcim božími zákonmi odňatím medu. Korán, svätá kniha islamu, sa delí na stoštrnásť kapitol – súr, pričom šestnásť súra sa nazýva Včela a dozvedáme sa z nej, že včely sa v arabskom svete chovali v úľoch už od pradávna.

V Koráne sa stretávame s rozsiahlym opisom raja a pekla: pravoverných, dobro konajúcich veriacich očakáva raj, kde sú „rieky z mlieka, ktorého chuť sa nemení a rieky z čistého medu“ (47. súra). Podobnú predstavu o raji majú aj čínski budhisti, podľa ktorých sú v raji „medové rieky, zlaté stromy s neobyčajnými plodmi, večná hudba, spev a blaženosť“. Takisto hinduistické hymny Rigvédy predstavujú kozmické rieky ako zmes medu a mlieka s hojivými a ochrannými účinkami.

Čo sa týka Nového sveta, treba pripomenúť, že včelu medonosnú priniesli do Ameriky až Európania. Indiáni získavali med od viacerých druhov bezžihadlových včiel. Najzručnejšími včelármi boli Mayovia, ktorí mali vlastných včelích bohov, nazývaných Noyumcab a Ah-Mucen Cab. Na ich počesť usporadúvali oslavné ceremónie. Prvý sviatok bol v októbri, mal zabezpečiť vysoké výnosy medu a vrcholil bezuzdným pitím medoviny. Druhý sviatok pripadal na december a jeho účelom bolo udobriť si bohov a zabezpečiť zakvitnutie lúk – a tým dostatok pastvy pre včely.

Malba z jaskyne La Araña v Španielsku, stará viac než 8000 rokov, zobrazuje zberača medu, šplhajúceho sa po líanách k hniezdu divých včiel.

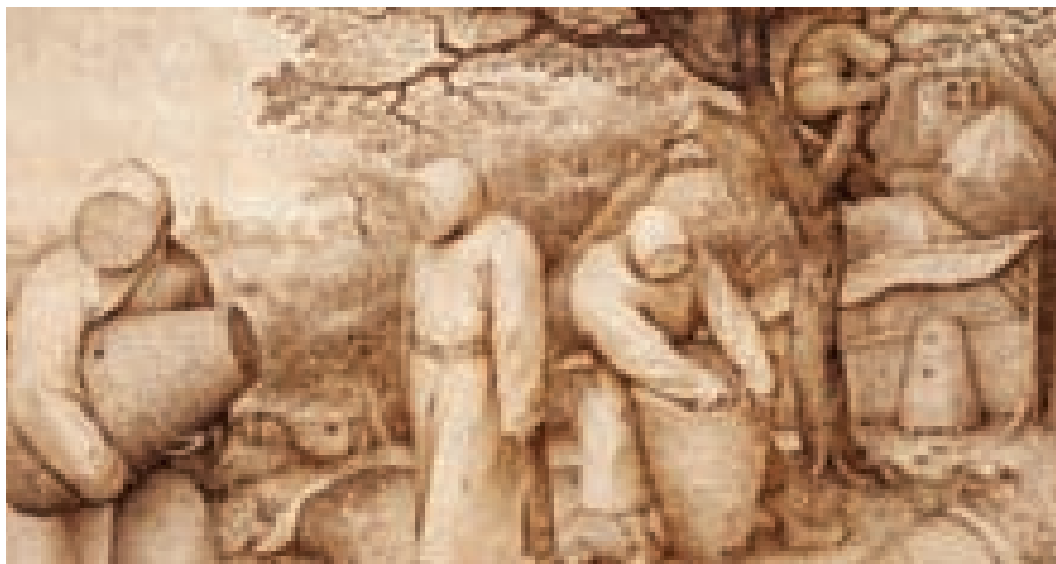
Med a včely v kresťanskej tradícii

Kolíška kresťanskej kultúry, Židovské kráľovstvo, je v Biblii opísané ako „zem, ktorá oplýva mliekom a medom“ (napríklad Exodus 3:8). V tejto svätej knihe sa včela spomína na štyroch miestach a med päťdesiatšesťkrát. Včela a jej produkty sa tešili obľube v celých dejinách kresťanstva. Strediskom chovu včiel sa stali kláštory, ktoré potrebovali veľké množstvá vosku na výrobu sviec. Tie boli v stredoveku luxusným tovarom. O význame včelárstva svedčí aj fakt, že v niektorých krajinách v stredoveku krádež osadeného úľa trestali smrťou. Z piateho storočia je dochovaný pašiový hymnus na včely, ktoré sa „tešia z potomstva zachovávajúc si svoje panenstvo“. Spôsob ich reprodukcie nebol v tom čase ešte známy. Ako symbol panenstva si dal tri včely do znaku svojho rodu aj pápež Urban VIII. (1623 – 1644). Podobným omylom bol aj názor na pôvod medu, ktorý pretrvával ešte v stredoveku: ľudia verili, podobne ako za čias Aristotela, že med je emanáciou hviezd, rosou, mannou, padajúcou na Zem a zberanou včelami, čo je zjavné z knihy pápeža Gregora I. (590 – 604) Magna Moralia. Kresťanským patrónom včelárov sa stal už spomínaný milánsky biskup Ambróz (339 – 397).

Keď Alexander Macedónsky zomrel v Babylone, ďaleko od domova, podľa legendy ho kvôli uchovaniu tela dopravili do Memfisu v zlatej truhle naplnenej medom.

<

Premiestňovanie úľov vo včelíne na francúzskom vidieku, začiatok 18. storočia.

Flámski včelári so slamenými úľmi (Pieter Breughel st., 1565). Podľa niektorých dohadov obraz znázorňuje kradnutie úľov.

Medzi najvýznamnejšími včelárskymi bádateľmi a propagátormi chovu včiel bolo množstvo kňazov a mníchov. Za všetkých spomeňme aspoň rímskokatolíckeho kňaza Jana Dzierzona (1811 – 1906), považovaného za otca európskeho včelárstva, alebo slovenského osvietenca Juraja Fándlyho.

Včely a med ako zbraň

Od svojej korunovácie v roku 1804 používal včelu ako heraldický symbol cisár Napoleon. Symbolizovala pracovitosť, užitočnosť a výkonnosť.

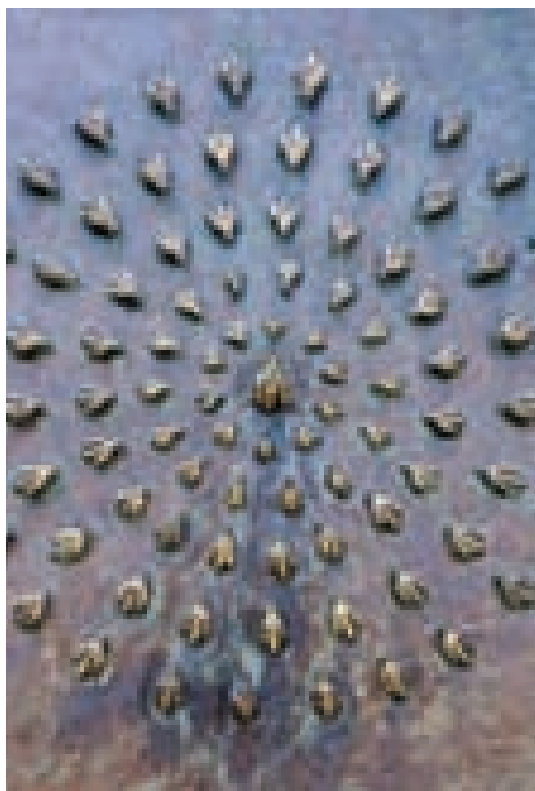
Včela sa stala príkladom odvahy a statočnosti v bojoch. Už grécky básnik Homér prirovnával útoky Achájcov pri dobýjaní Tróje k útoku včiel. Rímski vojaci mávali na bojových štítoch obraz útočiacej včely, ktorý mal posilňovať ich odvalu.

Použitie včiel vo vojnových konfliktoch lákalo bojovníkov už v dávnej histórii. Jeden z prvých historicky doložených záznamov však neopisuje vojenské využitie včiel ako „bodavých striel“, ale prekvapujúcou pascou sa v ňom stal med. V prvom storočí pred n. l. tiahli rímske vojská pod vedením Pompea Veľkého na mesto Heptakometes v Malej Ázii. Asi tisíc vojakov

práve prechádzalo cez priesmyk, keď narazili na ukryté zásoby medu. Táto skvelá príležitosť na doplnenie zásob samozrejme vojakov, navyknutých na rabovanie a lúpenie, zastavila v postupe. Čoskoro však upadli do delíria sprevádzaného vracaním a hnačkami. V takomto stave sa stali ľahkou korisťou obrancov mesta, ktorí sa vrhli do útoku. Všetko nasvedčuje tomu, že šlo o toxický med z rododendronu pontského, ktorý nastražili na prístupové cesty k mestu ako pascu, aby mesto ochránili pred rímskymi dobyvateľmi.

Svedectvá o použití otrávenej medoviny na taktické vojenské účely pochádzajú z Ruska, kde bolo v roku 1489 priotrávených okolo desaťtisíc Tatárov. Podobnú „zbraň“ použila proti svojim nepriateľom v roku 946 aj ruská kňažná Oľga, ktorej sa na synovom pohrebe podarilo medovinou omámiť a so svojimi stúpenkami pobiť okolo päťtisíc „smútiacich hostí“ zodpovedných za smrť jej syna Igora i manžela Olega.

Najbežnejším vojenským využitím včiel zostali, samozrejme, „bodajúce strely“. Najstaršie záznamy pochádzajú z obdobia Rímskeho impéria a množstvo zmienok o vrhaní úľov z hradieb obliehaných miest pochádza z obdobia stredovekých vojnových výprav.

Včela bola v erboch často používaným symbolom. Detail bronzového erbu toskánskeho vojvodu Ferdinanda de Medici, znázorňujúci roj včiel s kráľovnou v strede (15. stor.).

Počas križiackych výprav, keď sa kresťania pokúšali vyhnáť moslimov z Jeruzalema, včely využívali obe armády. Napríklad v roku 1098 moslimské obyvateľstvo mesta Maara použilo pri vyhánaní kresťanských nepriateľov „kamene, úle rojace sa včelami, oheň a nehasené vápno“. Kráľ Richard Levie Srdce použil katapultom vrhané „včelie bomby“ na Saracénov počas tretej križiackej výpravy.

Ludia využívali včely aj na osobnú ochranu. Známy rímsky básnik Vergílius zmiatol vojakov bažiacich po jeho cennostiach tak, že ich ukryl do úľa. Mestečko Beyenburg v severnom Nemecku používa svoj názov (ktorý možno preložiť ako Včelie mesto či Včelí hrad) odvtedy, ako sa lúpežná banda rozhodla prepadnúť tamojší ženský kláštor. Mnišky sa uchránili pred plienením tak, že prevrátili úle a utkali sa skryť. Počas americkej občianskej vojny používali Južania na zastavenie postupu Severanov rady úľov rozostavené na poliach, ktoré potom zo zálohy rozstreľovali delostrelci. Vrhánie úľov na nepriateľov, alebo nastraženie poľných strašiakov, ktorí sa prevalili po zakopnutí o skrytý drôt, sa v prvej svetovej vojne používalo ako lešť na oboch stranách konfliktu. Najnovšie sa včely začínajú používať vo vojenskom priemysle na mierové účely, konkrétne na detekciu nevybuchnutých zemných mín alebo na detekciu výbušnín na letiskách.

V rámci experimentu na vesmírnej lodi v roku 1984 vystavali včely plást v beztlakovom stave.

Včelárka upokojujúca včely dymom. Malba na tradičnej ruskej drevenej lakovanej škatulke.